

HÂMİT AYTAÇ'IN ERZURUM ASRÎ MEZARLIĞINDAKİ MEZARTAŞI KİTÂBESİ¹

Bilal SEZER, Hüseyin ELİTOK***

Özet

Yapıları itibariyle birer sanat eseri olan mezartaşları, bizim için altında yatan kişi hakkında en doğru, en zahmetsiz bilgi kaynaklarıdır. Erzurum Ari Mezarlığındaki bir mezartaşından Nakşibendi Şeyhi Serçemeli Muhammed Nuri Efendi hakkında malumat ediniyoruz. 1932 yılında vefat eden Muhammed Nuri Efendi'nin mezartaşı oğlu merhum Abdülkadir Erener tarafından 1975 yılında yaptırılmıştır. Yazısı da meşhur hattat Hamit Aytaç (ö.1982) tarafından yazılmıştır. Celi sülüs ile yazılan mezartaşı kitabesi Hamit Aytaç'ın evâhir dönemi eserlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Hamit AYTAÇ, Celi Sülüs, Mezar Taşı, Erzurum Asri Mezarlığı

Abstract

The tombstones which are works of art in form are the easiest sources of knowledge for us about the person under which s/he lies. We gain knowledge from a tombstone in the Cemetery of Erzurum about Muhammed Nuri Efendi of Serçeme, the Nakshibendi Sheikh. His son, deceased Abdülkadir Erener, got the tombstone of Muhammed Nuri Efendi, who died in 1932, built in 1975. Its calligraphy was made by famous calligrapher Hamit Aytaç (d. 1982). The tombstone inscription written in thick calligraphy is one of the works of the latest period of Hamit Aytaç.

¹ Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü, Hatay/İzmir, sezerbilal@gmail.com

** Arş.Gör. Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Yakutiye/Erzurum, helitok@hotmail.com

1. HÂMİT AYTAÇ'IN ERZURUM ASRÎ MEZARLIĞINDAKİ MEZARTAŞI KİTÂBESİ

1.1. Mezartaşlarının Umûmî Yapısı

Mezar taşları insanlar için yegâne bilgi kaynaklarıdır. Günümüz insanı o devirle ilgili en sağlam bilgileri, mezarda yatan kişi hakkında en yakın en zahmetsiz bilgiyi başucundaki taştan öğrenir. Mezartaşları, tarih ilmi açısından bir vesîka, bir toplum için tapu senedir.

Mezartaşları yapıları itibâriyle birer sanat eserleridir. Bünyesinde taş işçiliğini, tezyînât ve yazı sanatını barındırır. Burada, hattat, nakkaş ve taş ustasının emeği vardır. Bu üç sanatkârın emeğiyle meydana gelir güzel bir mezartaşı. Ayrıca dönemlerinin dil ve ifâde özelliklerini yansıtmaları açısından Türk dili ve edebiyâtının mühim kaynaklarından birini teşkil eder.

Mezartaşlarının asıl amacı kişiyi tanımak ve görülme isteğini yansıtmalarıdır. Görülmekten kasıt fâtiha ve dua talebidir. Bütün mezartaşları fâtiha talebiyle nihâyetlenir.

Bir mezartaşında genel itibâriyle beş bölüm bulunur. Bunlar; başlık ve sembol, serlevha, kimlik, duâ ve tarih. Genelde, kadın ve erkek mezar taşı olarak iki grupta toplanan bu taşlar, kendi içinde de farklılıklar göstermektedir. Erkek mezartaşlarında, sosyal statülerini belli eden başlıkları çok çeşitlidir. Kadın mezar taşlarında başlık olmayıp, daha çok kadının zerâfetini yansıtan çiçek motifleri bulunmaktadır.

Yukarıda saydığımız özellikleri ihtiva eden bir mezartaşı Erzurum Asrî Mezarlığında olup, yazıları Hâmit Aytaç'a âittir.

1.2. Hâmit Aytaç

Asıl adı Şeyh Mûsa Azmî olan Hâmit Aytaç 1891 yılında Diyarbakır'da doğdu. Babası Zülfikâr Ağa, annesi Müntehâ Hanım'dır. Diyarbakır'da sıbyan mektebini, askerî rüşdiyeyi ve idâdîyi bitirdikten sonra 1908'de yüksek tahsil için İstanbul'a gitti. Bir yıl Mekteb-i Nüvvâb'a devam ettikten sonra Sanâyi-i Nefise Mektebi'ne kaydoldu. Fakat geçimini temin için Gülşen-i Maârif Mektebi'nde hat ve resim hocası olarak çalışmaya başladı. Rûsûmat Matbaâsı, Mekteb-i Harbiyye Matbaâsı ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Matbaâsı'nda hattat olarak çalıştı. Mûsa Azmî Bey memuriyeti yanında Bâbîâlî'de Hattat Hâmit Yazı Yurdu'nu açarak piyasaya yazılar yazmaya başladı. Bir süre sonra resmi görevinden ayrılıp kendini tamamen bu işe verdi. Harf inkılâbından sonra atölyesini grafik atölyesi haline getirdi. Bunun yanı sıra yazı ile irtibatını kesmedi ve yurt içi ve yurt dışından gelen özel siparişleri değerlendirdi. 1960 yılında Paşabahçe Cam Fabrikası'na girdi ve 1975'te emekliye ayrıldı. 19 Mayıs 1982'de

vefat etti².

Hâmit Bey ilk yazı derslerini sıbyan mektebinde hocası Mustafa Âkif (Tütenk) Bey'den aldı. Askerî rüşdiyede Yüzbaşı Hilmi Bey'den sülüs, Vâhit Efendi'den rik'a meşketti. Ayrıca Hoca Esad Efendi ile Kolağası Ahmet Hilmi Efendi'den de sülüs ve nesih dersleri aldı. İdâdi yıllarında, Mustafa Râkım³ (ö. 1826) yolunda bir hattat olan akrabası Abdüsselam Efendi'den sülüs ve celîsini ilerletti. İstanbul'a geldiğinde Hacı Nazif Bey⁴ (ö. 1913)'den celî sülüs, Reîsülhattâtin Kâmil Akdik⁵ (ö. 1941) ile Neyzen Emin Yazıcı⁶ (ö. 1945)'dan sülüs ve nesih yazılarında faydalandı. İsmail Hakkı Altunbezer⁷ (ö. 1946)'den tuğra çekmesini geliştirdi. Talikte bir müddet Hulûsi Efendi⁸ (ö. 1940)'ye devam ettiyse de daha çok Mehmet Esad Yesârî⁹ (ö. 1798)'nin yazı örneklerinin etkisinde kaldı ve onun yolunu benimsedi. 1916'dan sonra yazılarında "hâmid" imzasını kullandı ve daha çok bununla tanındı. Celî sülüste Râkım

² Mahmut Kemal İnal, Son Hatatlar, İstanbul 1970, s. 119; M. Uğur Derman, İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul 1992, s. 229; Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul, 1984, s.267; Ali Alpaslan, Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 1999, s. 100; Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999 s. 193; M. Hüsrev Subaşı, "Hâmit Ayaç", DİA, İstanbul 1991, IV, s. 287.

³ Mustafa Râkım: 1758 tarihinde Ünye'de doğdu. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek ilmi tahsili yanında ağabeyi İsmail Zühdi (ö. 1806)'den sülüs ve nesih meşk ederek 1769 tarihinde icâzetini aldı. İcâzet aldığı anda kendisine "Râkım" mahlası verildi. III. Derviş Ali'den de yazı meşketti. İstanbul ve Anadolu Kazaskerliği görevlerinde bulundu. Mustafa Râkım celî sülüs ve tuğrada "mektep" oluşturarak kendisinden sonraki sanatçıları derinden etkiledi. 1826 tarihinde vefat eden Râkım, Karagümrük'teki türbesinde medfundur. (Bkz. Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmâni, İstanbul, 1308, c. II, s. 365; M. Kemal İnal, a.g.e., s. 273; M.Uğur Derman, a.g.e., s. 204; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 79; Muhittin Serin, a.g.e., s.133; Şevket Rado, a.g.e., s.196).

⁴Mehmet Nazif Bey: 1846 yılında Ruscuk'ta doğdu. İstanbul'a geldi ve Enderûn'a intisâb etti. Önce Şefik Bey'den, sonra Abdülhad Vahdetî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını öğrendi. Sâmi Efendi (ö. 1912)'den talik, celî divânî, tuğra ve celî sülüs öğrendi. Erkan-ı Harbiye Dairesi hatalığında bulundu. 1913 yılında vefat etti. (Bkz. M.Kemal İnal, a.g.e., s. 232; M.Uğur Derman, a.g.e., s. 219; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 91; Muhittin Serin, a.g.e., s. 162; Şevket Rado, a.g.e., s. 242).

⁵Ahmet Kamil Efendi 1861 (1278) yılında İstanbul Fındıklıda doğdu. İlk tahsilini yaparken mektebin yazı hocası Süleyman Efendi'den hat meşk etmeye başladı. Rüşdiyeyi bitirdikten sonra Dâhiliye Muhasebesi'ne memur oldu. Sami Efendi'den sülüs-nesih yazılarından 1884 (1301)'de icâzetname aldı. Kamil Efendi, Divan-ı Hümayun'da tuğra çekmesini, divani ve celî divani yazmasını yine Sami Efendi'den öğrendi. Medreset'ül- Hattâtîn'de sülüs ve nesih, Galatasaray Sultani'sinde rik'a dersleri verdi. 1941 (1360) yılında vefat etti. (Bkz. M. Kemal İnal, a.g.e., s. 168 ; Şevket Rado, a.g.e., s. 253 ; M. Uğur Derman, a.g.e., s. 222 ; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 95 ; Muhittin Serin, a.g.e. s. 183)

⁶ Emin Efendi: 1883 yılında İstanbul Tophane'de doğdu. Rüştiye tahsilinde yazı öğrenmeye başladı. Usulüne göre yazı meşk etmemekle birlikte sülüs ve nesih yazılarını ağabeyi Ömer Vasfi ve Çukurcumalı Kadri Efendi'den öğrendi. Sonraları Sâmi Efendi'ye gidip celî yazıyı öğrendi. 1945 yılında vefat etti. (Bkz. M.Kemal İnal, a.g.e., s. 80; Şevket Rado, a.g.e., s. 235; M.Uğur Derman, a.g.e., s. 228).

⁷ İsmail Hakkı Altunbezer, 1873 (1289) yılında İstanbul Kuruçeşme'de doğdu. Babası hattat Mehmet İlmî Efendi'dir. Sülüs ve nesih yazılarını babasından meşk etti. Sami Efendi'den divani, celî divani, celî sülüs ve tuğra çekmesini öğrendi. Muhtelif mekteplerde rik'a, Medreset'ül- Hattâtîn'de tuğra ve celî sülüs muallimliğinde bulundu. Şark Tezyini Sanatlar Mektebi'nde, 1936'dan sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde tezhip dersleri verdi. 1946 (1365) yılında vefat etti. (Bkz. M. Kemal İnal, a.g.e., s. 97 ; Şevket Rado, a.g.e., s. 258 ; M. Uğur Derman, a.g.e., s. 225 ; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 127 ; Muhittin Serin, a.g.e., s. 178)

⁸ Hulûsi Efendi: Fatih desîâmlarından ve Dâruşşafa hocalarından Hâfız Mustafa Efendi'nin oğlu olarak 1286 (1869) yılında İstanbul Çarşamba'da doğdu. Hulûsi Efendi sülüs- nesih yazılarını Muhsinzâde Abdullah Bey'den öğrendi. Talik hattına Hasan Hüsnü Efendi'den başlayıp, Çarşambalı Hacı Arif Bey'den tamamladı. Fakat asıl feyz aldığı üstad Sami Efendi (ö. 1912)'dir. Hulûsi Efendi 1358 (1940) yılında vefat etti. (Bkz. M. Kemal İnal, a.g.e., s. 551; Şevket Rado, a.g.e., s. 252; M. Uğur Derman, Hattat Hulûsi Efendi, Lâle Dergisi, VII, Aralık 1990, s. 15–20; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 182; Muhittin Serin, a.g.e., s. 261)

⁹ Mehmet Esad Yesârî: İmâd tesirindeki nestalikin babası sayılan Esad Efendi, İstanbulludur. Sol eliyle yazdığı için kendisine "Yesârî" denmiştir. Dedezâde Seyyid Mehmet Efendi'den meşketti ve icâzet aldı. Sultan III. Mustafa zamanında sarayda yazı hocalığı yaptı. Yesârî, Türk Nestalilik Ekolü'nün doğmasında baş rolü oynadı. 1798 yılında vefat etti. (Bkz. M.Kemal İnal, a.g.e., s. 535; Şevket Rado, a.g.e., s. 182; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 166).

ve Sâmi Efendi¹⁰ (ö. 1912) ler yolunda mükemmel eserler meydana getirdi. Sanat hayatının en parlak devresi 1920 ile 1965 yılları arasına rastlar.¹¹

1.3. Mezar Hakkında

Mezar, Erzurum'un Aziziye (eskiden Ilıca) ilçesine bağlı yeni ismiyle Eskipolat (Serçeme) köyünden Nakşibendî Şeyhi Muhammed Nûri Efendi'nindir. Muhammed Nûri Efendi hakkında malumatımız yoktur. Mezar, oğlu İstanbul Barosu avukatlarından ve 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra Erzurum'u temsilen Danışma Meclisinde görev yapan merhum Abdülkadir Erener tarafından yaptırılmıştır. Merhum Abdülkadir Erener, mezartaşlarını 1975 yılında İstanbul'da yaptırıp Erzurum'a getirtmiştir.

1.3.1. Mezartaşının Yazısı ve Metni

Mezartaşının yazısı Hamit Aytaç tarafından celi sülüs ile yazılmıştır. Celi sülüs, sülüs yazının daha geniş kalemle yazılan şekli olup, mimarî eserler üzerindeki kitâbelerde ve mezartaşlarında kullanılmıştır¹². Mezartaşının ebatları 130x60 cm'dir. (Foto.1)

Kitâbenin metni şöyledir:

Hüve'l- bâkî
Allahümme nevvir merkade hâza'r-râkîdî's-semadânî
El-kutbu'l- muhakkıku'r- rabbâniyyü mevlânâ eş-şeyh
Muhammed Nûri en-nakşibendiyyü's-serçemevî
Bi-nûri kerîmîhi's- seb'ul- mesânî el-fâtiha
Sene 1351 Hâmid.

1.3.2. Manası:

Allahım, seb'ul-mesânînin¹³ nûru ile, burada ebedi uyuyan Nakşibendi şeyhi Allahın kesin kutuplarından olan Serçemeli Muhammed Nûri'nin mezarını nurlandır.

¹⁰ Mehmet Sami Efendi, 1838 (1253) yılında İstanbul'da doğdu. Sıbyan Mektebi'nde okuyup onaltı yaşındayken Maliye Kalemî'ne girdi. Divan-ı Hümayun nâmenüvisliği ve Nişan Kalemî hulefâlığı vazifelerinde bulunduktan sonra, aynı kalemin mümeyyizliğinden emekliye ayrıldı. Sülüs ve nesih yazılarını Boşnak Osman Efendi namında bir mahalle mektebi hocasından, celi sülüsü Mustafa Rakım (ö. 1826)'ın talebesi Recai Efendi (ö. 1874)'den; divani, celi divani ve tuğrayı Nasih Efendi (ö. 1885)'den, talik yazıyı Kıbrısizâde İsmail Hakkı Efendi (ö. 1862)'den, celi talik yazıyı Ali Haydar Bey (ö. 1870)'den, rık'a yazıyı Mümtaz Efendi (ö. 1871)'den meşk etti. 1912 (1330) yılında vefat etti ve Fatih Camii hazîresine defnedildi. (Bkz. M. Kemal İnal, a.g.e., s. 359 ; M.Uğur Derman, a.g.e., s. 217 ; Şevket Rado, a.g.e., s. 239 ; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 122 ; Muhittin Serin, a.g.e., s. 158)

¹¹ M. Kemal İnal, a.g.e. , s. 119; M. Uğur Derman, a.g.e. , s. 229; Şevket Rado, a.g.e. , s.267; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 100; Muhittin Serin, a.g.e., s. 193; M. Hüsrev Subaşı, a.g.m. s. 287.

¹² Sülüs ve celi sülüs yazı için bkz; Abdulkadir Yılmaz, Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları, İstanbul 2004, s. 38-39.

¹³ Fâtiha sûresi kastedilmektedir. Bkz. Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, İstanbul 2010, s.265.

Mezarın baş taşının dış yüzeyinde ise nestalik¹⁴ yazı ile yazılmış farsça bir beyit vardır.

Beyit şöyledir:

Müflisânîm âmedîm der kûy-i tû
Şey'en lillah ez cemâli rûy-i tû

Manası:

Biz müflisleriz senin semtine geldik

Allah rızası için yüzünün güzelliğinden bizi birazcık nasıplendir.(Foto.2)

2. SONUÇ

Hamit Aytaç hayatının sonuna kadar kalemi elinden bırakmamış bir hattattır. Sanat hayatının en parlak devri 1341/1923- 1385/1965 yıllarıdır. Hamit Aytaç sanat hayatının zirvesinde olduğu yıllarda nefis eserlere imza atmıştır. Bu dönem yazılarındaki harfler anatomik olarak daha olgun ve daha düzgündür. Hayatının son yıllarında verdiği eserler yaşlılığı dolayısıyla onun mertebesini göstermekten uzaktır. Muhammed Nûri Efendi'nin mezartaşını kendinin vefatından yaklaşık altı yıl evvel yazmıştır. Dolayısıyla Hamit Aytaç'ın evâhir dönemi eserlerindedir. Yazının istifi gayet dengeli olup, harfler göze rahatsızlık vermeyecek şekilde ustaca yerleştirilmiştir. Yine yazının istifi ma'kus ya'larla hareket kazanmıştır. Mezarın baş taşının dış yüzeyindeki nestalik beyitin de Hamit Bey tarafından yazılmış olduğunu düşünüyoruz.

Muhammed Nûri Efendi hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Kitâbeden Serçemeli ve Nakşibendi şeyhi olduğunu anlıyoruz. Mezartaşı, oğlu Abdülkadir Erener tarafından 1975 yılında yazdırılmıştır. Dolayısıyla kitâbedeki 1351/1932 tarihi Muhammed Nûri Efendi'nin vefat tarihidir. (Foto.3).

¹⁴ Talik ve nestalik yazı için bkz; Abdulkadir Yılmaz, a.g.e., s.260

Foto.1: Muhammed Nûri Efendi'nin mezartaşı.

Foto.2: Muhammed Nûri Efendi'nin baş taşının dış yüzeyindeki nestalik beyit.

Foto.3: Muhammed Nûri Efendi'nin mezartaşının imza ve tarih detayı.

3. KAYNAKÇA

İNAL Mahmut Kemal, Son Hatatlar, İstanbul 1970

DERMAN M. Uğur, İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul 1992

RADO Şevket, Türk Hattatları, İstanbul, 1984

ALPASLAN Ali, Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul 1999

SERİN Muhittin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999

SUBAŞI M. Hüsrev, "Hâmit Aytaç", DİA, İstanbul 1991

YILMAZ Abdulkadir, Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları, İstanbul 2004